

سالنامه پژوهشی نبأ

سال اول - شماره یک - ۱۳۹۸

مقاله دهم:

نقد و ارزیابی مسابقات قرائت قرآن کریم در جمهوری اسلامی ایران
باتاکید بر نظام آموزشی دانش محور

محمدصادق بهشتی

نقد و ارزیابی مسابقات قرائت قرآن کریم در جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نظام آموزشی دانش‌محور

محمدصادق بهشتی^۱

چکیده

نوشتار پیش رو با رویکردی توصیفی - تحلیلی، ضمن بررسی مدل مسابقات قرائت قرآن در کشور ایران، چنین می‌اندیشد که دغدغه کسب رتبه برتر در بالاترین سطح مسابقات قرائت قرآن، نوعی نظام آموزشی خاص و مسابقه‌محور ایجاد نموده است که دارای محدودیت‌های آموزشی، اجرایی، فنی و معنوی می‌باشد؛ به گونه‌ای که می‌توان بر آن، عنوان «ساختار آموزشی مسابقه‌محور» نام نهاد. به سبب وجود محدودیت‌های آموزشی و رقابتی در این خصوص، نوشتار حاضر بر تأسیس نظامی جایگزین با عنوان «نظام آموزشی دانش‌محور» تأکید می‌ورزد. آموزش‌های نظام مذکور که در قالب نظامی دانشگاهی (سطح پایه‌ای، سطح میانی، سطح عالی) در چارچوب آموزش‌های مبتنی بر حفظ قرآن کریم، معناشناسی و تفسیر قرآن کریم، مکتب شناسی لحنی، روان‌شناسی تلاوت و نظایر آن‌ها ارائه می‌گردد، انتظار بهینه‌سازی سطح تلاوت قاریان با گستره‌ای عادلانه‌تر، منطقی‌تر و پویاتر جهت ارائه هنر تلاوت آنان خواهد داشت. هم‌چنین با تأسیس چنین نظام آموزشی‌ای که مبتنی بر تخصص‌گرایی هنر تلاوت قرآن است، می‌توان بر جنبه‌های عمومی‌تر آموزش‌های قرآنی در سایر نهادهای قرآنی تأکید ورزید.

واژگان کلیدی: قرائت، نظام آموزشی، مسابقات، دانش‌محور، هنر تلاوت، آموزش تخصصی، آموزش عمومی.

طرح مسأله

قرآن کریم به عنوان کتاب مشترک مسلمانان جهان نقشی بنیادین در هسته‌های معرفتی زندگانی آنان اعم از جهان‌شناسی، معرفت‌شناسی و غایت‌شناسی ایفا می‌نماید. به گونه‌ای که شناسایی بینش‌ها و راهبردهای اساسی زندگانی یک مسلمان دغدغه‌مند، نیازمند نگاهی کاوش‌مدارانه به عمق مفاهیم قرآن می‌باشد. نکته بدیهی در این خصوص، این است که نقطه عزیمت و شرط ورود به چنین ژرفایی با عظمت، در مرحله اول یادگیری نحوه خواندن آیات و سوره قرآنی می‌باشد. یکی از مهم‌ترین مسائل مورد توجه نهادهای فرهنگی ایران پس از انقلاب اسلامی، چگونگی گنجاندن برنامه‌های آموزشی قرآن کریم در سطوح گوناگون آموزشی و همچنین برگزاری مسابقات گوناگون قرآنی به‌ویژه مسابقات قرائت قرآن کریم بوده است. مشاهده می‌شود سیاست‌گذاری‌های قرآنی در این خصوص، به طور کلی بر دوگانه آموزش / مسابقه استوار است. بر این اساس اگر فردی از سطح مبتدی وارد چنین نظام آموزشی‌ای گشته و گام‌هایی در جهت ترقی بردارد، به تدریج به شرکت در مسابقات قرآنی ترغیب می‌گردد؛ به شکلی که کسب عنوان قرآنی برای او به منزله نوعی تأیید آموزشی نیز تلقی می‌شود. با توجه به توضیحات مذکور، مسأله اساسی نوشتار حاضر، تحلیل، نقد و ارزیابی مسابقات قرائت قرآن کریم در ایران بر اساس «نظام آموزشی مسابقه‌محور» مرتبط با آن و ارائه پیشنهادهایی برای تغییر به ساختاری جدید و پویاتر با محوریت «نظام آموزشی دانش‌محور» می‌باشد.

نقد و ارزیابی نظام آموزشی مسابقه‌محور

با بررسی کارنامه چهل ساله فعالیت‌های قرآنی متصدیان فرهنگی و قرآنی کشور، متوجه شکل‌گیری سنتی خاصی در پیدایش فعالیت‌های مذکور می‌شویم. سنت مذکور، گویای مدلی مبتنی بر ارائه آموزش‌های لازم جهت کسب موفقیت در مسابقات قرائت قرآن کریم است. توضیح آن که ارائه آموزش‌های قرآنی که بیشتر توسط نهادهای سنتی مردم‌نهاد مانند جلسات قرآنی مساجد و هیئات مذهبی صورت پذیرفته، با آمیزه‌ای از مسابقات قرآنی نهادها و مراکز گوناگون دولتی و غیر دولتی همراه گشته است. امری که نه تنها مذموم نیست بلکه به سبب ایجاد انگیزه‌های فراوان در افرادی که جذب چنین آموزش‌هایی گشته و در رقابتی هم‌سطح با چنین آموزش‌هایی به محک خویش

مبادرت می‌ورزند، قابل تحسین می‌باشد. به گونه‌ای که می‌توان گفت سطوح ابتدایی آموزش‌ها اعم از روخوانی و روان‌خوانی، حتی سطوح میانی آموزش‌ها نظیر تجوید و انجام تلاوت‌های تقلیدی، چالشی بر سنت آموزشی مورد اشاره وارد نمی‌آورند. مسأله از آن‌جا اهمیت می‌یابد که افرادی در همین جلسات قرآنی پس از نائل آمدن به سطوح پیشرفته تلاوت مانند قابلیت تلفیق خوانی سبک‌های متعدد لحنی، به اقتضای چنین مرتبه‌ای در بهره‌مندی از هنر تلاوت، نیازمند جایگاهی وزین در ارائه و عرضه هنرشان خواهند بود؛ بدین سبب که هنر اساساً فعالیت انسانی بوده و لازمه چنین فعالیتی نیز انتقال تجربه احساسی فرد به دیگران می‌باشد (تولستوی، هنر چیست؟، ص ۵۵). انتقال چنین تجربه‌ای توسط قاریان سطح عالی تلاوت قرآن به سبب آن که اغلب نیازمند کسب رتبه‌های ممتاز کشوری و بین‌المللی در مسابقات قرائت قرآن کریم و به‌ویژه مسابقات سازمان اوقاف و امور خیریه می‌باشد، دغدغه‌ای اساسی برای موفقیت در رقابت مذکور و بهره‌مندی از مزایای منتج به آن ایجاد می‌نماید. مزایایی که به طور کلی عبارت‌اند از:

- ۱- مزایای مادی (اعم از جوایز و ...)
- ۲- مزایای تحصیلی (اعم از ورود به مقطع تحصیلی بالاتر در نهادهای آموزش عالی بدون کنکور یا پرداخت کمک‌هزینه تحصیلی)
- ۳- مزایای محفلی (دعوت‌های خاص و عام برای انجام تلاوت در مجالس گوناگون داخل و خارج از کشور به همراه تقدیرهای گوناگون)
- ۴- مزایای رسانه‌ای (مصاحبه، ضبط و پخش تلاوت فرد مذکور از رسانه‌های دیداری و شنیداری رسمی)

از مزایای یاد شده، دو مورد اخیر دارای اهمیتی مضاعف بوده و به طور خاص به کسب جایگاه برای عرضه هنر تلاوت قاریان مذکور ارتباط می‌یابد. در نتیجه این امر مشاهده می‌شود اکثر قریب به اتفاق قاریان در این سطح، دغدغه کسب عنوان برتر در چنین رقابت‌هایی را خواهند داشت؛ زیرا ساختار غیر قابل انعطاف آموزش مبتنی بر مسابقه، عملاً راه دیگری را پیش روی آنان قرار نداده است. شاید بتوان گفت در سال‌های ابتدایی اجرای سنت آموزشی مذکور، تعداد قاریان نائل آمده بدین سطح، بسیار کمتر از تعداد سالیان اخیر بوده است و در نتیجه توزیع مزایای مسابقات میان آنان چالشی بدین شکل را

برنمی‌انگیخت. از دلایل مهم به وجود آمدن این تحول می‌توان به عواملی هم چون مرکززدایی نسبی از قطب‌های تلاوت قرآن مانند استان‌های تهران و خراسان رضوی به مدد امکانات گوناگون حاکی از پیشرفت رسانه‌ای، تأسیس جلسات تخصصی صوت و لحن و نظایر آن‌ها را اشاره کرد که موجب ارتقای کیفی سطح تلاوت قرآن و به همان نسبت، افزایش قابل توجه قاریان سطح عالی تلاوت قرآن در دیگر استان‌های کشور گردیده است. نتیجه تحولات مورد اشاره، سوق یافتن قاطبه چنین قاریانی برای کسب آموزش‌های مبتنی بر «تلاوت مسابقه‌ای» و شرکت در مسابقات قرائت قرآن جهت کسب رتبه برتر می‌باشد؛ زیرا اساساً بستر دیگری به جز موفقیت در مسابقات مذکور، جهت کسب جایگاهی شایسته در راستای ارائه هنر تلاوت آنان تعریف نشده است. خروجی بسیار محدود مسابقات قرائت قرآن در مرحله کشوری، بسیاری از این قاریان را در کسب مزایای نام برده شده ناکام می‌گذارد. بدین سان سنت آموزشی مسابقه‌محور در مرحله کسب نتیجه شایسته توسط قاری، در بسیاری از موارد نمی‌تواند موفق عمل نماید. همچنین به محتوای آموزشی چنین سنتی در مرحله اجرای تلاوت توسط قاری نیز نقدهایی وارد است. نگارنده ضمن انکار نکردن جنبه‌های مثبت این محتوا نظیر کسب تبحر در ارائه تلاوت‌های کوتاه، رعایت دقیق موازین تجویدی، رعایت دقیق موازین وقف و ابتدا و... می‌انگارد که چیرگی قابل توجه نقدهای اجرایی چنین سنتی بر مدح‌های آن، بازنگری موشکافانه و ارائه نظام و ساختاری نوین در این جهت را می‌طلبد.^۱ برای روشن ساختن بیشتر این مطلب، به گونه‌ای مشخصتر و مبسوط‌تر نقدهای اجرایی این امر در قالب چهار عنوان بیان می‌گردد:

۱- محدودیت‌های آموزشی:

محدودیت‌های آموزشی، گونه‌ای از محدودیت‌هاست که به طور مشخص بر ساختار آموزشی تلاوت قرآن در کشور و در نتیجه آن، ترویج فرهنگ قرآن‌خوانی در میان عامه مردم تأثیر گذار است. مسأله اساسی در این راستا این است که سنگینی سایه مسابقات و کسب رتبه‌های قرآنی بر بسیاری از جلسات قرآنی موجب سوق یافتن این جلسات به سمت سبک آموزش تلاوت مسابقه‌ای و مورد

۱. تلاش‌هایی که توسط نهاد محترم شورای عالی قرآن در قالب طرح‌های ارزیابی قاریان قرآن کریم صورت پذیرفته است، می‌تواند به منزله گام نخست گذار از سنت مذکور در این باره تلقی گردد. نوشتار حاضر ضمن تحسین این امر، می‌کوشد گستره‌ای عام‌تر در این خصوص با مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی عینی‌تر ارائه کند.

لحاظ واقع نگاشتن آموزش تمامی افراد شرکت کننده در این گونه جلسات می شود. توضیح آن که بسیاری از مواقع، اولویت آموزشی در جلسات تخصصی قرائت قرآن با قاریانی است که به دنبال کسب موفقیت در مسابقات تلاوت قرآن هستند. این امر، موجب به حاشیه رانده شدن مخاطب عام آموزش قرآن در چنین جلساتی و حتی نادیده انگاشتن ایشان می شود. اگرچه این امر، حکمی کلی برای تمامی مراکز و جلسات آموزش قرآن نمی باشد، اما وقوع چنین رخدادی حتی در سطح پایین تر نیز نباید به منزله نادیده انگاشتن آن تلقی گردد. به نظر می رسد در بسیاری از مواقع، آموزش های مبتنی بر کسب موفقیت در مسابقات قرائت قرآن، مخاطب آموزش قرآن را خاص و نه عام گردانیده است.

۲- محدودیت های اجرایی

محدودیت های اجرایی، محدودیت هایی است که بیشتر بر نحوه اجرای مسابقات و زمان بندی برگزاری آن استوار می باشد. متصدیان برگزاری مسابقات قرائت قرآن، ناگزیر از تعیین زمان هایی خاص جهت برگزاری مراحل گوناگون آن هستند. نکته قابل تأمل در این خصوص، توانایی نداشتن قاری برای غلبه بر برخی متغیرهایی است که بر کیفیت اجرای تلاوت اش تأثیر مستقیم دارند. این در حالی است که لزوم اجرایی فاخر مطابق با آیین نامه مسابقات قرائت قرآن در هر یک از این مراحل و رسیدن به مرحله بعد، نیازمند صحت و سلامت جسمی (به ویژه سلامت تارهای صوتی) و سلامت روحی قاری می باشد.^۱ شیوع بیماری هایی همچون سرماخوردگی به طور خاص و همچنین بیماری هایی دیگر با منشأ ویروسی یا باکتری، حساسیت های گوناگون فصلی و... که عملاً مهم ترین ابزار اجرایی قاری یعنی صدایش را محدود می سازد و همچنین عدم سلامت روحی قاری که می تواند در نتیجه محرک های بیرونی باعث استرس، نگرانی و اضطراب گشته باشد، موجب نتیجه نگرفتن قاری در هر یک از این مراحل به ویژه مراحل اصلی مسابقات می گردد. امری که علاوه بر تبعات روحی ناشی از این امر، به انتظار یک ساله وی جهت برگزاری مجدد مسابقات مذکور می انجامد. نکته دیگر به چگونگی معرفی نفرات برتر در مرحله نهائی مسابقات باز می گردد. علی رغم وجود اختلافاتی ناچیز

۱. این امر در معتبرترین مسابقات قرائت قرآن کریم که مجری آن سازمان اوقاف و امور خیریه می باشد، نمودی آشکار داشته و مشخصه آن برگزاری مراحل گوناگون مانند شهرستان، مراحل مقدماتی و نهایی استان، مراحل مقدماتی و نهایی کشور است.

در نمرات نفرات برتر، تنها یک قاری باید بر بام مسابقات قرائت قرآن ایستاده و به عنوان برگزیده و منتخب معرفی گردد. گرچه در مسابقات سال‌های اخیر سازمان اوقاف و امور خیریه، گام‌هایی برای رفع نقیصه مذکور و برگزاری رقابت‌هایی مجدد میان این نفرات برداشته شده اما در نهایت با معرفی نفر برگزیده، مسائل یاد شده کماکان به قوت خود باقی می‌ماند. گرچه بر اصل موضوع مورد اشاره یعنی کمی ساختن امری کیفی چون هنر تلاوت شک وارد است؛ اما به طور خاص باید اشاره کرد گاهی سطح تلاوت قاریان در مسابقاتی چون مراحل نهایی کشور به قدری بالا می‌رود که اساساً نظام کمی نمره‌محور به‌ویژه در مؤلفه‌هایی چون صوت و لحن به هیچ روی پاسخ‌گوی این نحوه انتخاب نمی‌باشد.

نکات مورد اشاره گویای این حقیقت است که حتی در صورتی که بر آموزش‌های مبتنی بر موفقیت در مسابقات قرائت قرآن هیچ نقدی هم وارد نباشد، اما آموزش‌های مذکور در بسیاری از موارد، نمی‌توانند به نتایج مورد انتظار و هدف‌گذاری‌های مربوط در مسابقات نائل گردند.

۳- محدودیت‌های فنی

محدودیت‌های فنی، آن دسته از محدودیت‌هاست که مشخصاً فنّ تلاوت قاری را محدود می‌سازد. در واقع ساختار آموزش / مسابقه بر آموزش گونه‌ای خاص از تلاوت تأکید می‌ورزد که به «سبک تلاوت مسابقه‌ای» شهرت یافته است. وجود محدودیت‌های زمانی خاص در اجرای این نوع از تلاوت و در قالب قرعه‌های شش تا دوازده سطری از مصاحف متداول اعمال می‌گردد، به گونه‌ای است که آموزش‌های متناسب با آن را نیز در همین جهت سوق می‌دهد. این امر معمولاً موجب آن می‌گردد که قاری تبخّر لازم در ارائه تلاوت‌های طولانی، متنوع و باکیفیت به لحاظ صوتی و لحنی را کسب نکند. همچنین محدود ساختن قاری برای تکرار نکردن آیه یا بخش‌هایی خاص از آن، موجب برآورده نشدن انتظار القای محتوا و معانی آیات کتاب وحی می‌گردد؛ درحالی که یکی از ابزارهای اصلی القای معانی آیات توسط مشاهیر تلاوت جهان، تکرارهایی تنگیمی از این نوع می‌باشد. به‌هرحال، تکرار آیه یا بخش‌هایی از آیات و عبارات کوتاه یا بلند آن به تناسب وجود مؤکدات و قرینه‌های محتوایی، مورد توجه نظام آموزشی مسابقه‌محور نمی‌باشد.

از دیگر محدودیت‌های فنی در این خصوص این است که این افراد، در مواردی جهت موفقیت در مسابقات قرائت قرآن تحت آموزش‌های لحنی از قاریانی قرار می‌گیرند که اساساً با علائق اصلی آنان سازگاری ندارد؛ درحالی که علائق روحی درونی افراد، نقشی تأثیرگذار در انتخاب سبک‌های تلاوت قرآن داشته و بر اجرای زیبای آن تأثیری مضاعف می‌گذارد. شکاف حاصل از این امر، تأثیراتی منفی را بر اجرای چنین قاریانی وارد ساخته است.^۱

۴- محدودیت‌های معنوی

محدودیت‌های معنوی، محدودیت‌هایی است که موجب عدم اجرای برخی از دستورات اخلاقی و معنوی دینی در این خصوص می‌شود. نظام آموزشی مبتنی بر مسابقه، به‌طور ناخواسته منجر به فاصله گرفتن نسبی تلاوت‌های قاریان، از چیزی است که در قالب اهداف والای تلاوت قرآن در کلام قرآن و روایات ائمه عصمت و طهارت (ع) بیان گردیده است. گرچه این امر نسبی است، اما نظام آموزشی مسابقه‌محور به سبب غایت‌اش ظرفیت‌هایی محدودتر در رعایت موازین اخلاص در تلاوت (به‌عنوان نمونه از امام جعفر صادق (ع) روایت شده است: کسی که برای استفاده از مردم قرآن را قرائت کند، روز قیامت درحالی محشور می‌شود که چهره او، استخوان بدون گوشت است (عاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۳۷)، تدبّر در آیات قرآن (در آیه ۸۱ سوره نساء می‌فرماید: أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ. آیا مردم در قرآن از روی فکر و تدبّر نمی‌نگرند؟ در روایتی از امام علی (ع) نقل شده است: آگاه باشید که در قرآن خواندنی که تدبّر در آن نباشد، خیری نیست (کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۶)، خشوع و حزن در تلاوت (به‌عنوان نمونه از امام جعفر صادق (ع) روایت شده است: قرآن با حزن نازل شده و آن را با حزن بخوانید. در روایت دیگری در مورد خوش صوت‌ترین فرد در تلاوت قرآن از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است در پاسخ به این سؤال که چه کسی از همه مردم، خوش‌صداتر است، فرمودند: آن کسی که وقتی قرآن را قرائت می‌کند، ترس و خشیت از خدا را در چهره‌اش می‌بینیم (پیشین، ج ۲، ص ۶۱۴؛ مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۲، ص ۱۹۵). و نظایر این‌ها را ارائه

۱. تقلید از سبک‌های قاریانی بزرگ چون استاد عبدالباسط محمد عبدالصمد و محمد صدیق منشای در موارد گوناگونی مورد بی‌مهری نظام آیین‌نامه مسابقات قرار گرفته و بسیاری از نخبگان مقلد چنین سبک‌هایی را به اجبار به کسب آموزش‌های مبتنی بر دیگر سبک‌ها برای موفقیت در مسابقات سوق داده است. در این جا تناقض آشکاری میان علائق فرد و علائق آیین‌نامه وجود داشته و موجب عدم ارتباط روحی و درونی فرد با اجرای تلاوت‌اش می‌گردد.

می‌نماید؛ به گونه‌ای که غالباً در نظام آموزشی مسابقه‌محور، برنامه لحنی قاری به‌طور عام مبتنی بر آیین‌نامه مسابقات و به‌طور خاص مبتنی بر سلائق داوران شاخص در این حوزه پی‌ریزی می‌گردد. امری که می‌تواند اخلاص در تلاوت را تحت‌الشعاع قرار داده و به همان نسبت، موجب تأثیرگذاری منفی بر دیگر موازین ارزشی تلاوت قرآن از قبیل تدبّر، خشوع، حزن و... نیز گردد.

راه حل موضوع: گذار به نظام آموزشی دانش‌محور (آکادمیک)

در نظام آموزشی دانش‌محور، هدف‌گذاری آموزشی و معرفی استعدادهاى قرائت قرآن بر اساس انتظارات آیین‌نامه‌ای مسابقات قرائت قرآن صورت نمی‌پذیرد، بلکه معرفی چنین استعدادهایی براساس یک نظام آموزشی جدید و با دغدغه‌هایی نو صورت می‌پذیرد. یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های ساختار آموزشی جدید، توجه اساسی به مخاطب عامّ تلاوت قرآن یا همان عموم مستمعان تلاوت می‌باشد. محوریت یافتن نظام داوری مسابقات در قالب آئین‌نامه، به‌سبب محدودیت‌های پیش‌گفته، مخاطب هنر تلاوت را بیشتر مخاطب خاص و به‌تعبیری هیئت داوران چنین مسابقاتی قرار می‌دهد. اما همان‌گونه که یک هنرمند در عرضه هنرش نیازمند ایجاد ارتباط با مردم و در نظر گرفتن سلايق و علايق آنان در جهت پالایش هنرش است، هنرمندی چون قاری قرآن نیز که از هنر تلاوت بهره‌مند می‌باشد، به هیچ‌عنوان نباید از توجه به دغدغه‌های «مخاطب عامّ» هنر تلاوت یا مستمعان عامّ تلاوت قرآن، بی‌نیاز باشد. با گذار از نظام آموزشی پیشین و دغدغه‌زدایی مبتنی بر مسابقات قرآن، به‌طور طبیعی در حوزه آموزش نیز آموزش‌ها جنبه‌ای عمومی‌تر و عام‌گرایانه‌تر خواهد یافت.

ذکر این نکته در اینجا الزامی است که منظور از رعایت چنین دغدغه‌ها و سلايقی هرگز به معنای کنار گذاردن موازین تخصصی قرائت قرآن هم چون تجوید، نغمات قرآنی، تحریرهای شایسته و... نیست؛ بلکه منظور تألیف و جمع‌بندی سلايق مذکور و لحاظ کردن آن‌ها در نظام آموزشی تخصصی قرائت قرآن مبتنی بر دانش محوری خواهد بود. تأثیرگذاری بر مخاطب عام و ایجاد فضایی معنوی در این خصوص، در درجه اول مستلزم ارتباطی معنوی و خالصانه با خالق قرآن و استمداد از وی جهت اجرایی هنرمندانه، فاخر و تأثیرگذار بر مستمعان عامّ تلاوت قرآن است. محوریت نظام آموزشی جدید این است که بتواند ظرفیت‌هایی گوناگون و نه محدود در جهت کشف، پروراندن و معرفی نخبگانی شایسته و

تأثیرگذار در عرصه تلاوت قرآن ایجاد نماید. جهت نائل آمدن به چنین مهمی در درجه اول نیازمند تمرکززدایی از فیلتر محدود مسابقات به عنوان مهم‌ترین راه حل معرفی نخبگان قرآنی در عرصه پیش رو و به تبع آموزش‌های محدود مرتبط با آن هستیم. تأکید نوشتار حاضر بر تأسیس مرکزی دانشگاهی با رویکرد تخصصی تلاوت قرآن از سطوح مقدماتی و پایه تا متوسط و پیشرفته است. جلسات و مراکز آموزشی قرآنی نیز در کنار چنین نهاد تخصصی‌ای می‌توانند بر پروراندن قرآن‌آموزانی در سطوح پایین‌تر از آنچه وظیفه این مرکز است، اقدام نموده و فرهنگ قرآن‌خوانی در میان عموم مردم را گسترش بخشیده و بر جنبه‌های عمومی‌تر آموزش‌ها مبادرت ورزند. در کنار این مرکز تخصصی، سایر نهادهای آموزشی می‌توانند نقش مکمل داشته و بر تخصصی‌تر گردانیدن و پویایی بیشتر تلاوت قرآن در کشور یاری رسانند. بدین گونه که جنبه‌های عمومی آموزش در نهادهای سنتی آموزش مانند جلسات قرآنی و جنبه‌های تخصصی‌تر آموزش در نهاد پیشنهادی ارائه گردد.

در نهاد آموزشی جدید در تلاوت قرآن با رویکرد تخصصی‌تر به سطح مقدماتی حدود چهار سال با مدرک کارشناسی، سطح میانی حدود سه سال با مدرک کارشناسی ارشد و سطح پیشرفته حدود پنج سال با مدرک دکترای تخصصی می‌تواند لحاظ گردد. همچنین می‌توان براساس هر یک از سطوح مذکور، نظام پرداخت و حمایت‌های اجتماعی از قبیل بیمه را در نظر گرفت. این امر می‌تواند موجب کاهش دغدغه اقتصادی و معاش آنان شده و تمرکزشان بر امر آموزش و تلاوت را روزافزون گرداند. در هریک از سطوح می‌توان بر بخشی از آموزش‌های مورد اشاره ذیل تأکید ورزید.

محورهای پیشنهادی آموزش‌های مذکور عبارت‌اند از:

۱- حفظ قرآن کریم

حفظ قرآن کریم جدای از نقل روایاتی فراوان در فضیلت آن از معصومان (ع) (به‌عنوان نمونه از پیامبر اکرم (ص)) روایت شده است: حافظان قرآن مشمول رحمت خدا، در برکنندگان نور خدا و آموزگاران کلام خدایند. کسی که با آنان دوستی نماید با خدا دوستی نموده است (نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۵۴)، موجب تسلط فراوان قاری قرآن بر محدوده تلاوت‌اش و نحوه نشستن، نفس‌گیری، ایجاد ارتباط با مستمعان و... می‌گردد. می‌توان محوریت حفظ قرآن در هر یک از سطوح ابتدائی، میانی و پیشرفته

تلاوت را لحاظ نمود؛ به گونه‌ای که پس از پایان سطح پیشرفته تلاوت، قاری به مرتبه حفظ کلّ قرآن نائل آمده باشد.

۲- معانی و تفسیر آیات قرآن کریم

یکی از مهم‌ترین محورهای آموزشی قاریان قرآن در چارچوب مذکور، آشنایی با معانی آیات و همچنین تفسیر آیاتی که تلاوت می‌کنند، است. علمی چون صرف و نحو، لغت شناسی و... با تأکید بر آیات قرآن کریم و مطالب تفاسیری نظیر تفسیر المیزان، تفسیر تبیان، تفسیر مجمع البیان و... در این خصوص قابل ذکر است. این امر بنیادی‌ترین اصل در انتخاب نغمات قرآنی مرتبط با آیات و استفاده از فضاهای گوناگون صوتی در اجرای قاری و توجه به لحن بیانی است. شناختی متقن از معارف و مفاهیم عمیق آیات قرآنی در انتخاب ظرفیت‌های تنغیمی آیات توسط قاری، نقشی به‌سزا خواهد داشت.

۳- آشنایی با مکاتب تلاوت قرآن مصر

منظور از مکتب تلاوت سبک‌هایی در تلاوت قرآن می‌باشند که از قبیل آن‌ها شاخه‌هایی جدید در امر تلاوت ظهور پیدا کرده‌اند. می‌توان مکتب تلاوت را تشبیه به ریشه و تنه یک درخت و سبک‌های دیگری که وابستگی لحنی به آن دارند را به شاخه‌هایی از آن درخت تشبیه نمود. به‌عنوان مثال می‌توان سبک‌هایی مانند سبک استاد محمدرفعت، استاد عبدالفتاح شعاعی و استاد مصطفی اسماعیل را برخی از مکاتب تلاوت قرآن مصر دانست. بدیهی است آشنایی و تحلیل سبک‌های چنین مشاهیری، قدرتی مضاعف و بصیرتی تنغیمی به قاریان آموزش یافته در نظام آموزشی مورد اشاره اعطا می‌کند.

۴- علم روان‌شناسی به‌طور عام و روان‌شناسی تلاوت به‌طور خاص

طبق سخن فلاسفه‌ای چون ارسطو که «انسان، حیوانی اجتماعی است» (ارسطو، سیاست، ص ۴۶)؛ در نتیجه انسان در ارتباط با دیگر انسان‌ها می‌تواند به غایت و کمالش در اجتماع دست یابد. نسبت جمله مذکور با لزوم آشنایی افراد با علمی نظیر روان‌شناسی به سبب این است که فرد، به سبب اجتماعی بودن باید از مهارت‌های ارتباط صحیح با دیگران بهره‌مند باشد. این امر در درجه اول نیازمند «خودشناسی» و پس از آن «دیگرشناسی» است. منظور از روان‌شناسی تلاوت، خودشناسی و

دیگرشناسی لحنی می‌باشد. توضیح آن که طبع و روحیات درونی افراد که نشان‌دهنده رفتارهایی از آنان در چارچوب «درون‌گرایی»، «برون‌گرایی» و حالاتی میان این دو است، انتخاب‌های موسیقایی آن‌ها را نیز متفاوت می‌سازد. از این رو، انتخابی شایسته و تأثیرگذار از سبک‌های تلاوت قرآن با لزوم شناخت صحیح قاریان از روحیات درونی‌شان ارتباطی اساسی دارد؛ گرچه در این خصوص، سبک مربوط باید با صدای قاری نیز سنخیت داشته باشد. همچنین کاربرد دیگر روان‌شناسی تلاوت که با «دیگرشناسی» نسبت پیدا می‌کند، شناسایی فضای مجلسی است که قاری باید در آن تلاوت انجام دهد. مؤلفه‌هایی چون سرعت تلاوت، میزان استفاده از حجم صوت، انتخاب نغمات، زمان تلاوت، نوع آیات و... به گونه‌ای مستقیم با «دیگرشناسی» که در این جا «مستمع‌شناسی» است ارتباط دارد. روان‌شناسی تلاوت، مسأله‌ای بنیادین در نظام آموزشی جدید بوده و توجه بدان می‌تواند ظرفیت‌هایی بدیع را در هنر تلاوت ایجاد کند.

۵- صداشناسی و صداسازی

مهم‌ترین ابزار قاری در اجرای تلاوت قرآن «صوت» است. این امر، ضرورت ارائه آموزش‌هایی آکادمیک و علمی، تمریناتی دقیق و مستمر در جهت شناخت صدای قاری و رساندن آن به نهایت ظرفیت‌اش در چارچوب مؤلفه‌هایی از قبیل طنین، شدت، انواع فضاها، صوتی، ارتفاع و... در چارچوب صداسازی را ضرورتی مضاعف می‌بخشد.

۶- آشنایی با قرائات هفت‌گانه مشهور قرآن کریم

یکی از مهم‌ترین فنون در تلاوت قرآن که مورد استفاده مشاهیر تلاوت قرار گرفته، خواندن قرائاتی چون حمزه، ورش، ابن کثیر و... در کنار روایت حفص از عاصم می‌باشد. آشنایی دقیق و متقن با قرائات مذکور و کسب اجازه‌ای مکتوب و معتبر در خواندن برخی از قرائات یا همه آن‌ها از اساتید صاحب فن این حوزه، علاوه بر این که می‌تواند در خدمت تلاوت معنامحور قاری قرار گیرد، مقابل تشّت، پراکندگی و نابسامانی‌های ناشی از ناصحیح خواندن قرائات مذکور در تلاوت برخی قاریان را می‌گیرد. بدین ترتیب در نظام آموزشی جدید، این امر نیز می‌تواند در راستای ایجاد فضایی زیباتر در تلاوت دارای اهمیت باشد.

۷- آشنایی اجمالی با علم موسیقی و سلفژ مقدماتی

منظور از سلفژ، اصولی است که بنیاد و پایه‌های موسیقی را تشکیل می‌دهد. همان‌گونه که هر علمی برای خود پایه‌ها و اصولی دارد که بر آن اساس، عنوان علم را زیننده خویش می‌یابد، سلفژ نیز در واقع همان قواعد نظری و اصول عملی علم موسیقی است. منظور از سلفژ مقدماتی، همان قواعد نظری موسیقی است. هنر تلاوت قرآن از جهت چارچوب لحنی و تنغیمی خویش که در قالب مقامات هفت‌گانه^۱ مطرح شده، امری موسیقایی محسوب گشته و ضرورتاً از اصول مورد اشاره تبعیت می‌نماید. بدین‌سان آشنایی اجمالی با سلفژ به سبب کسب آگاهی و شناختی دقیق از نت‌های سازنده هر یک از مقامات مذکور، فاصله‌ها، نیم فاصله‌ها و... که گستره لحنی تلاوت قرآن را تشکیل می‌دهد، ضرورتی غیرقابل کتمان خواهد بود.

موارد هفت‌گانه پیشنهادی، ضمن ایجاد تحولی ساختارمند در عرصه آموزش قرائت قرآن، بر کیفیت تلاوت‌ها نیز تأثیری فراوان گذاشته و موجب کشف و معرفی استعدادهای بالقوه و بالفعل بسیاری خواهد گردید که در ساختار محدود آموزش/مسابقه فعلی، مجالی جهت شکوفایی و درخشش نمی‌یافتند.

در نظام مبتنی بر دعوت‌های قرآنی شامل اعزام قاریان به محافل داخل و خارج کشور، تلاوت‌های زنده و تولیدی رادیویی و تلویزیونی، تلاوت در مناسبت‌های خاص سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... می‌توان بر اساس مشخصه سطح تلاوت قاری و براساس نوع و مرتبه آموزش‌های کسب شده، بدین امر مبادرت ورزید. طبیعتاً قراء سطح پیشرفته تلاوت در درجه اول اهمیت، قراء سطح میانی تلاوت در درجه دوم و قراء سطح پایه‌ای در درجه پایانی مشمول دعوت‌های قرآنی خواهند شد.

پیشنهادهای مورد اشاره، البته هرگز به منزله حذف جلسات قرآنی از فضای آموزشی تلاوت قرآن نمی‌باشد. نگارنده بر این امر واقف می‌باشد که بار اصلی آموزش تلاوت قرآن در تمامی سطوح طیّ سالیان اخیر برعهده اساتیدی متخصص و بی‌ادعا در جلسات مذکور بوده است که خالصانه و بدون چشم‌داشت، قاریانی خوش‌خوان و در موارد فراوان با آوازه جهانی را پرورانده‌اند.

۱. این مقامات عبارت‌اند از: رست، چهارگاه، سه‌گاه، حجاز، بیات، صبا و نهاوند. هر یک از این مقامات دارای گوشه‌هایی هستند که به آن‌ها مقامات فرعی نیز اطلاق می‌گردد. برای مثال «بیات شور» و «بیات ترک» از گوشه‌ها یا مقامات فرعی بیات هستند.

جلسات قرآنی می‌توانند به تدریج مؤلفه‌های پیشنهادی حاضر را مورد دقت نظر و اجرا قرار داده و در مسأله آموزش نیز با دغدغه زدایی از آموزش‌های مبتنی بر مسابقات، رویکردی عمومی‌تر در حوزه آموزش‌های قرآنی در پیش گیرند.

هدف اصلی از طرح این پیشنهادها، ارائه رویکردی اصلاحی برای حرکت به سمت ظرفیت‌سازی‌هایی بیشتر هم‌سو با توانمندسازی‌های علمی و آکادمیک قاریان و عمومیت‌ر کردن آموزش قرآن در میان عامه مردم بوده است.

نتیجه گیری

- ۱- سنت آموزش قرائت قرآن در سطوح بالای آن به ویژه سال‌های پس از انقلاب اسلامی، به گونه‌ای ناخواسته برای دست‌یابی به نتیجه، در مسابقات قرائت قرآن طرح‌ریزی گردیده است. این «ناخواسته» بودن به سبب شکل‌گیری و گسترش تدریجی ساختار آموزشی مسابقه‌محور، در بازه زمانی مذکور بوده است.
- ۲- تلاوت قرآن کریم که در درجه اول، امری معنوی و آسمانی می‌باشد به خاطر بهره‌مندی از مؤلفه‌های هنری نظیر صوت و لحن و شاخصه‌هایی مانند تنغیم، حالات گوناگون صوتی و... امری هنری نیز تلقی می‌گردد. بدین‌سان قاری قرآنی که در مرتبه‌ای ممتاز از فن تلاوت قرار گرفته، هنرمندی است که به سبب بایستگی عرضه هنر، هنر تلاوت‌اش باید عرضه گردد.
- ۳- مسأله اساسی در این خصوص این است که هنرمندان تلاوت قرآن در مرتبه مورد اشاره، در اغلب موارد تنها به دلیل کسب رتبه برتر در مسابقات قرائت قرآن کریم - آن هم بیشتر در مسابقات سازمان اوقاف و امور خیریه - جایگاهی شایسته در جهت اجرای هنرشان می‌یابند.
- ۴- این مسأله، موجب تأثیر و تأثر نظام آموزشی قرائت قرآن و مسابقات قرآن گشته و ساختار «آموزش مبتنی بر مسابقه» را پدید آورده است؛ به گونه‌ای که جهت موفقیت در مسابقات قرائت قرآن در سطوح عالی، کسب آموزش‌های مبتنی بر انجام تلاوت مسابقه‌ای، دغدغه ذهنی بسیاری از قاریان در چنین سطوحی را به خود اختصاص داده است. خروجی نهایی مسابقات قرائت قرآن نیز یک یا نهایتاً دو نفر می‌باشد؛ امری که ده‌ها قاری خوش‌خوان در سطح مورد اشاره را به حاشیه رانده و در انتظار برگزاری مجدد سالانه آن قرار می‌دهد.
- ۵- با توجه به محدودیت‌هایی که مسابقات قرائت قرآن با خود به همراه دارد، نوشتار حاضر پیشنهاد تغییر چنین ساختاری به ساختار آموزش دانش‌محور (آکادمیک) را ارائه نمود.

ساختار مذکور خواهان گذار از مخاطب خاص تلاوت قرآن به مخاطب عام می‌باشد. این ساختار ضمن مخالفت نداشتن با برگزاری مسابقات قرائت قرآن در سطوح پایین‌تر و میانی، برگزاری مسابقات در سطوح عالی تلاوت قرآن را بدین شکل موجب نقدهای اساسی می‌داند.

۶- با طرح تمرکززدایی از مسابقات قرائت قرآن و دغدغه‌های آموزشی محدود درباره آن، نظامی آموزشی با رویکردی نوین، هدفمند و پویا باید معرفی نمود. در نظام جدید، ضمن بهره‌گیری از الگوی آکادمیک، مواد آموزشی مانند حفظ قرآن، تفسیر قرآن، مکتب‌شناسی تلاوت قرآن، روان‌شناسی تلاوت، صداشناسی و صداسازی، علم قرائت و سلفز مقدماتی مطرح گردید.

۷- موفقیت در هر یک از دوره‌های پایه، میانی و پیشرفته به نسبت هر دوره مزایای اجتماعی را در پی خواهد داشت. با گذار از سنت آموزشی مسابقه‌محور و واگذاری آموزش تخصصی قرائت قرآن به نظام آموزشی دانش‌محور، سایر نهادهای آموزشی فضایی مناسب‌تر و پویاتر برای ارائه آموزش‌های فراگیر و عام در آموزش قرآن در کشور را خواهند یافت؛ امری که تأثیری اساسی برگسترش فرهنگ قرآن‌خوانی در کشور و ملزومات آموزشی پیرامون آن خواهد داشت.

کتاب نامه

- قرآن کریم
- ارسطو، سیاست، ترجمه حمید عنایت، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۶
  - تولستوی، لئون، هنر چیست؟ ترجمه کاوه دهقان، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴
  - حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، جلد چهارم، قم: موسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۳ هجری قمری
  - کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، جلد ۱ و ۲، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۱۱ هجری قمری
  - مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار (الجامعة لدرر اخبار الأئمة الاطهار عليهم السلام)، ج ۹۲، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ هجری قمری
  - الثوری الطبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، جلد چهارم، قم: موسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ دوم، ۱۳۶۸

